

ГРОБЉА:
*Књижевно-културна
материјализација смрти*

ГРОБЉА:

Књижевно-културна материјализација смрти

Уредник

Проф. др Драган Бошковић

Уредништво

Проф. др Драган Бошковић (Крагујевац, Србија)

Проф. др Часлав Николић (Крагујевац, Србија)

Проф. др Никола Бубања (Крагујевац, Србија)

Доц. др Марија Лојаница (Крагујевац, Србија)

Др Лидија Делић, виша научна сарадница (Београд, Србија)

Проф. др Драгана Вукићевић (Београд, Србија)

Проф. др Александар Јерков (Београд, Србија)

Проф. др Александар Петровић (Београд, Србија)

Проф. др Роберт Ходел (Хамбург, Немачка)

Проф. др Персида Лазаревић Ди Ђакомо (Пескара, Италија)

Проф. др Ала Татаренко (Лавов, Украјина)

Проф. др Богуслав Зјелински (Познањ, Пољска)

Рецензенти

Проф. др Никола Бубања

Проф. др Часлав Николић

Проф. др Александар Петровић

Проф. др Александар Јерков

Проф. др Слободан Владушић

ГРОБЉА:
*Књижевно-културна
материјализација смрти*

Уредник
Драган Бошковић

Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац, 2019.

САДРЖАЈ

1

Бојан М. ЈОВИЋ

„ЗДРАВО СА ДРУГЕ СТРАНЕ” – О СПИРИТИЗМУ,
НАПРАВАМА ЗА ОПШТЕЊЕ СА МРТВИМА, И
ПОНЕШТО О (КЊИЖЕВНОЈ) УМЕТНОСТИ / 13

Лидија Д. ДЕЛИЋ

ГРОВОВИ КАО ГРАДОВИ / 29

Јасмина А. ТЕОДОРОВИЋ

Јелена В. АТАНАСИЈЕВИЋ

SAN CATALDO: ХЕТЕРОКРОНИЈСКИ ПРОСТОР ХЕТЕРО-УТОПИЈЕ / 41

Никола М. БУБАЊА

ПОЛУ-ГРОБЉЕ: ТЕХНОЛОГИЈА ГРОБЉА И УБИК ФИЛИПА К. ДИКА / 55

Александра П. СТЕВАНОВИЋ

НА КРАЈУ АГБОГБЛАШИЈА ДА ЛИ ТЕХНОЛОГИЈА УМИРЕ? / 69

Марија В. LOJANICA

AMERICAN HORROR STORY: LIFE, DEATH, AND REAL ESTATE / 85

Драган Б. БОШКОВИЋ

СМРТ ПРИПОВЕДА, КЊИЖЕВНОСТ ЈЕ ГРОБЉЕ:
НОСТАЛГИЧАН И АНАХРОН ТЕКСТ / 95

Нађаша П. РАКИЋ

AUSCHWITZ, #AUSCHWITZBIRKENAU,

#HOLOCAUST, #IWASINAUSCHWITZ

ШТА ПОСТАЈЕ АУШВИЦ И ШТА ОСТАЈЕ ОД ЊЕГА? / 103

Suzana J. MARJANIĆ

IZVEDBE ISKUSTVA SMRTI/ RITUAL – ЕСТЕТИКА ПОГРЕВА:
PRIMJER – УМЈЕТНОСТ PERFORMANSA / 117

Невена Ј. ВУЈОШЕВИЋ

Маја В. РАДИВОЈЕВИЋ СЛАВКОВИЋ

ТОПИКА СМРТИ И МУЗИКА ГРОБЉА У ХОРСКИМ
ДЕЛИМА СРПСКИХ КОМПОЗИТОРА / 129

2

Јасмина М. АХМЕТАГИЋ

ГРОБ ПОД ЈАРКИМ СУНЦЕМ: ДАУДОВА РОМАНЕСКНА
ИНТЕРПРЕТАЦИЈА КАМИЈЕВОГ СТРАНЦА / 153

Vesna D. LORIČIĆ

THE GRAVEYARD IN THE NOVEL *LINCOLN IN THE BARDO* / 165

Душан Р. ЖИВКОВИЋ

ТОПОС ГРОБЉА У ПРАШКОМ ГРОБЉУ УМБЕРТА ЕКА / 179

Томислав М. ПАВЛОВИЋ

В. Х. ОДН КАО ЧУВАР ПЕСНИЧКЕ ТРАДИЦИЈЕ ГРОБЉАНСКЕ ШКОЛЕ / 189

Мирјана М. СЕКУЛИЋ

Свејлана В. СТЕВАНОВИЋ

ФИГУРА КАМЕНОГ ГОСТА У МИТУ О ДОН ХУАНУ / 205

Јелена М. ТОДОРОВИЋ ВАСИЋ

ГРОБЉА – МЕСТА КОЈА БУТЕ О СМРТИ

ЕСХИЛОВА *ОРЕСТИЈА* И САРТРОВЕ *МУВЕ* / 219

Катјарина З. МИЛИЋ

БИБЛИОТЕКА КАО ГРОБЉЕ:

НЕКОЛИКО АНАХРОНИСТИЧКИХ ЗАПАЖАЊА О

КАПИТАЛНИМ ДЕЛИМА ФРАНЦУСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

С КРАЈА 15. И ТОКОМ 16. ВЕКА / 231

Павле БОТИЋ

ВЕРТЕР ИЛИ ПОТПИС ГРОБА / 243

Јована С. РАВИЋЕВИЋ

EXPLORING THE BOUNDARIES BETWEEN THE LIVING AND THE

DEAD THROUGH JEAN GENET'S *MASABRE* THEATRE / 253

Тијана З. МАТОВИЋ

ЗАБОРАВЉЕНА МЕСТА СМРТИ У ЗАКОПАНОМ

ЏИНУ КАЗУА ИШИГУРА / 269

Ана М. СИТАРИЦА

ИЗ УТОЧИШТА СОБЕ ДО СОБЕ КАО ГРОБА: ДРАМЕ *СОБА*,

РОЂЕНДАН И *ЛИФТ ЗА КУХИЊУ* ХАРОЛДА ПИНТЕРА / 279

Бранка Б. ОГЊАНОВИЋ

ПРОСТОРИ СЕЂАЊА НА ЖРТВЕ ХОЛОКАУСТА

У РОМАНУ *ДЕЦА МРТВИХ* ЕЛФРИДЕ ЈЕЛИНЕК / 289

Сара М. СИМИЋ

ЗА КОГА СЕ ПОДИЖУ СПОМЕНИЦИ?

ПРОБЛЕМАТИЗАЦИЈА ОДАВАЊА ПОЧАСТИ ПРЕМИНУЛИМ

ВОЈНИЦИМА У РОМАНУ *ДОВИЂЕЊА*, *ТАМО ГОРЕ* ПЈЕРА ЛЕМЕТРА / 301

3

Игор ПЕРИШИЋ

КВИР НЕКРОПОЛИТИКЕ

СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА / 313

Свејлана М. РАЈИЧИЋ ПЕРИЋ

ОД ХЕГЕЛА ДО ГРОБЉА – ТАНАТОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ

ДРУШТВА (НА ПРИМЕРУ РОМАНА *ДРВОДЕЉА ИЗ*

НАБИСАЛА ВОЈИСЛАВА ДЕСПОТОВА) / 325

Dubravka K. BOGUTOVAC

ELEMENTI MAGIJSKOG REALIZMA U *KRONICI*

PALANAČKOG GROBLJA ISIDORE SEKULIĆ / 341

Анка Ж. СИМИЋ

ГРОБ: ЧУДО, ОТКРИВЕЊЕ, ТЕКСТ / 351

Ђорђе Р. РАДОВАНОВИЋ

Александра Д. МАТИЋ

ГРОБНИ ЗНАКОВИ У ФОЛКЛОРНОЈ И КЊИЖЕВНОЈ ТРАДИЦИЈИ / 361

Владимир Б. ПЕРИЋ

ВЕСЕЛО ГРОБЉЕ ДАДАИСТИЧКО: ПЕРФОРМАТИВНО

ОПЦРТАВАЊЕ СОПСТВЕНОГ УКОПА / 391

Јована З. КРСТИЋ

ФИГУРЕ ГРОВОВА У КЊИЗИ *КОД ХИПЕРБОРЕЈАЦА*

МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 393

Нина Б. МАРКОВИЋ

МОРЕ КАО/И ГРОБЉЕ У ПРОЗИ РАДОСЛАВА ПЕТКОВИЋА / 405

4

Бранка РАДОВИЋ

Часлав В. НИКОЛИЋ

ПРЕДСТАВА ГРОБЉА У ПОЕМИ *СЕРБИЈА* МИЛОША ЦРЊАНСКОГ И У

ХОРСКОЈ КОМПОЗИЦИЈИ *СЕРБИЈА* СВЕТИСЛАВА БОЖИЋА / 419

Александра С. СЕКУЛИЋ

ТАЈНА ДРЖАВЕ И МЕТАФИЗИКА ЈАРКА У ПОЕМИ

„СЕРБИЈА” МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 459

Krinka VIDA KOVIĆ PETROV

THE DIASPORA CEMETERY, THE POETIC IMAGINATION AND

THE POWER OF METAPHOR: “AT THE ST. GEORGE CEMETERY

IN PITTSBURGH” BY ALEKSANDAR PETROV / 471

Миломир М. ГАВРИЛОВИЋ

ГРОВОВИ ИЗМЕЂУ ИСТОРИЈЕ И ПОЕЗИЈЕ / 489

Оља С. ВАСИЛЕВА

РЕКВИЈЕМ: СВИ ГЛАСОВИ (ПРЕ) СМРТИ / 501

Соња М. МИЛОВАНОВИЋ

СЛИКА ГРОБА У ПОЕЗИЈИ НОВИЦЕ ТАДИЋА / 515

Ђорђе М. ЂУРЂЕВИЋ

ТЕОПОЕТСКИ УКРШТАЈ МАРИЈЕ БОГОРОДИЦЕ, МРТВЕ ДРАГЕ И

ПЕСНИКА У ПЕСМИ *SANTA MARIA DELLA SALUTE* ЛАЗЕ КОСТИЋА / 531

Миломир М. ГАВРИЛОВИЋ¹

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Центар за истраживање језика и књижевности

ГРОВОВИ ИЗМЕЂУ ИСТОРИЈЕ И ПОЕЗИЈЕ²

На трагу Леви-Стросове диференције мита и историје, Ничеовог концепта монументалне историје, Катрогиних идеја о линеарном представљању времена и Бенјаминове концепције *сада-времена* и *месијанског* времена, као и његових размишљања о односу временом раздвојених генерација – анализирају се семантичке и симболичке вредности гроба и као физичког споменика и као литерарног мотива у неколико гласовитих песама српске поезије, пре свега у односу према смрти, сећању и историјском забору. Посебна пажња усмерена је на улогу гроба при конституисању сржних историјских вредности колектива, као и на симболичке и семантичке вредности гроба и његове улоге у очувању традицијског и културног континуума колектива.

Кључне речи: гроб, историја, поезија, време, сећање, заборав, колектив, континуитет

„[...] чак ни мртви неће бити безбедни
пред непријатељем, ако овај победи.”
В. Бенјамин: „О историји [тезе]”

1. Уводна разматрања

Гроб се, по природи ствари, директно везује за смрт, смрт за време, а оно за сећање и памћење, док књижевности често пада у удео да о свему наведеном сведочи. Појам времена је централни у овом низу, и од разумевања процеса по којима оно функционише и начина представљања везаних за њега зависе симболичка и семантичка значења осталих набројаних појмова. Постоје три истакнута модела времена – „статички, циклични и линеарни” (Катрога 2011: 153), а потоња два подразумевају кретање времена у оквиру модела. Циклично кретање времена дијалектички се везује за мит, а линеарно, или дијахроно, мада то није термин који Катрога користи – за историју, будући да управо модел линеарног времена директно одређује динамику историјских процеса. Стога, пре него што се укаже на улогу гробова, и уз то и смрти, памћења и сећања у историји и књижевности, потребно је указати на однос историје према самом времену. Одређење *историозофски* употребљено је са намером да означи уже

¹ gasha88gm@gmail.com

² Рад је део истраживања у оквиру пројекта *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* (178018) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

тематско и идејно исходиште књижевности и односи се на она књижевна дела (а у оквирима овог рада на неколике историозофске лирске песме), које тумаче историјске догађаје или саму историју и у којима је слика света заснована према моделу линеарног времена који омогућује комуникацију између временом раздвојених генерација.

Клод Леви-Строс указује на то да је улога мита да објасни „светски поредак који нас окружује и структуру друштва у ком смо рођени, да покаже њихову утемељеност” (2013: 180) и да пружи уверење „да ће свет у целини, а посебно друштво којем припадамо, остати онакви какви су створени на почетку времена” (2013: 180). Француски антрополог истиче да је улога историје, у смислу утемељености друштвеног система, готово иста:

„озакоњење једног друштвеног поретка и једне концепције света, објашњавање шта ствари јесу на основу онога што су некад биле, налажење оправдања за сопствено данашње стање у неком прошлом стању и замишљање будућности као зависне, у исти мах, од те садашњости и од те прошлости” (2013: 181).

Функционална улога мита и историје као друштвене норме, иако сасвим блиска, суштински је диференцирана прихватањем различитих модела времена као структурних и темељитих образаца. Разлика је стога фундаментална, будући да историја не подразумева једну и јединствену визију света и времена као мит, већ она

„има улогу да пружи разлоге за наду чији садржај, за разлику од мита, није да ће садашњост репродуковати прошлост и да ће будућност бити продужетак садашњости, већ да ће се будућност разликовати од садашњости исто онако као што се садашњост разликује од прошлости” (Леви-Строс 2013: 181).

Узуси мита су фиксни и рачунају на апсолутну референтност и истинитост у оквиру представљања света, док историја „не изражава толико објективне истине колико предрасуде и тежње” (Леви-Строс 2013: 181). Третман времена у оквиру митског и историјског представљања је различит, као што је, консеквентно, и у оној књижевности која се позива на узусе митског/цикличног или историјског/линеарног модела. Тај однос директно утиче на обликовање смрти, памћења и сећања, и, коначно, самих грובה у књижевном тексту.

2. Гроб и опасност

Две можда и најпознатије историозофске песме о гробовима у српској поезији су „Светли грбови” Јована Јовановића Змаја и „Плава грбоница” Милутина Бојића. У Змајевој песми, грбови, иако представљају апстраховану идеју, репрезентовани су гробом Ђуре Јакшића; у Бојићевој песми, свакако, реч је о морском тлу надомак острва Видо, где су сахрањени многи српски војници. У обе песме грбови су локализовани и просторно фиксирани, што није случајно. Алаида Асман примећује да „постоји нераскидива веза између памћења и простора” (1999: 122)

која се састоји „од *'imagines'*, садржаја памћења кодификованог у сажете сликовне формуле, и од *'loci'*, специфичних места неког структурисаног простора са којима се ове слике повезују” (1999: 122). Простор похрањује семантички контекст везан за одређени историјски догађај и иницира чин сећања. Сви историјски споменци, грађевине, па чак и рушевине и гробља јесу *симболи памћења* (в. Асман 1999: 122–124), и „посматрачу ипак могу да открију трагове неког прошлог живота” (Асман 1999: 130) и да доведу „до поновног оживљавања прошлости” (Асман 1999: 130).

Свакако, време и историјски заборав, који заправо не представљају ништа друго до метафоричку замену за смрт – директне су опасности по симболички, историјски и традицијски контекст који се обележава спомеником/гробом. Сећање је подразумевана противтежа заборава:

„Противник времена [...] јесте сећање. Ако је суштина времена немогућност повратка, једносмерност кретања ка увек новом крају, онда је суштина сећања негација ове законитости времена: сећање преокреће оно што се не може обрнути и враћа оно што је изгубљено” (Асман 1999: 127).

У том смислу, и улога гробова је најчешће у служби сећања, и оти мања сећања од заборава, односно смрти.

Оно што је изгубљено у времену налази се у домену смрти, без обзира да ли одређује угроженог појединца, колектив или традицијски контекст којем припадају. Жак Бодријар тврди да „Смрт [...] није ништа друго до [...]: бити истргнут из циклуса симболичких размена” (1991: 151) у оквиру колектива. Француски филозоф указује на то да је у савременом добу активирано „изошштење мртвих и смрти” (1991: 141) које доводи до тога да „*мртви престају да постоје*” (1991: 141), и да су „одстрањени из симболичке циркулације групе” (1991: 141). Овај став се, иако Бодријар говори о кумирима модерних друштава у поређењу са примитивним, може директно применити на механизам историјског заборава. Увек постоји опасност да се мртви изопште, да се присилно оконча симболична размена са наследницима, и да се угрози њихово историјско постојање у дијахронијском континууму колектива. А у тренутку када су *мртви одстрањени* из колектива, у опасности је не само баштина на коју се наследници позивају, већ и сами наследници.

Другим речима, у опасности је историјско постојање и трајање једног колектива. Постоји могућност да историјски напор колектива нестане и из историје, односно, прошлости, и да се, самим тим, не настави у будућности. На том нивоу опасности се јавља историјски и колективни страх од смрти. Зигмунт Бауман тврди да је страх од смрти повезан са разумевањем и индивидуалног и колективног времена: „Сваки нама познат догађај – *осим смрти* – има прошлост, као и будућност. Сваки догађај – осим смрти – носи обећање исписано неизбрисивим мастилом, макар исписано и најситнијим словима, да *'наставак приче следи'*” (2010: 41). Дакле, ако *наставак приче не следи*, у опасности је и сама *прича* и они које је баштине. Смрт је, према Бауману, коначна, и у индивидуалном и у

колективном виду: „Свака смрт представља *губитијак* једног света, губитак *заувек*, *неповратно* и *непоправљиво*. *Изостанак* тог света нема краја, јер од тог тренутка тај изостанак постаје вечан” (2010: 55).

Историјску мисао овакав страх од коначности одсудно одређује, али је не паралише. Књижевност је, поред самог историјског памћења, директан одговор на страх од смрти (колектива) и прекида (његовог) историјског континуитета, који подразумева *изостанак* колектива, историјских чинова који му припадају, историјске истине коју баштини, и, у крајњој инстанци, самог времена, као и сећања и памћења, на које колектив спасоносно рачуна. Књижевност покушава, упркос страху, не само да осигура историјски континуум искуства колектива, него и да утврди *сржне* тачке његовог историјског трајања које постају основ (само)одређења колектива и залог његове још увек недосегнуте будућности. Стога, осим историјске свести колектива које се манифестује кроз сећање, и која је каткад исказана у књижевности, потребан је и физички симбол, споменик који опомиње на смрт – гроб. Такође, у истој намери, гроб је потребан и као књижевни мотив, који у књижевном делу постаје литерарна и естетска трансформација семантике сећања на коју физички споменик/гроб опомиње.

3. Гроб – историја и поезија

Фернандо Катрога примећује како „памћење преноси обележје времена” (2011: 23), док само линеарно време разуме као „секвенцу према којој се будућност, [...], обликује као наставак садашњости, и сходно томе, као униформни продужетак прошлости” (2011: 24). Овакво схватање је у основама дијахронијског развоја историјског времена, и условљава потребу за споменичким обележјима: „нема представљања памћења [...] без трагова” (Катрога 2011: 29) – трагова који постају симболични посредници историјских чинова. Гроб је један такав (физички) траг, песма о гробу је други. Змај је поменуто мисао обликовао кроз мотив „гласова” прошлости који припадају гробовима и спајају „век са веком” и „човека са човеком”.

Континуитет колектива је омогућен тек комуникацијом временом раздвојених генерација: „*дијалог* између садашњости и прошлости скоро да поништава растојање између субјекта и објекта и представља [...] један срдчан и општи чин, и једно *подсећање*, односно *комеморисање*” (Катрога 2011: 20). И гроб и песма о гробу омогућују такву комуникацију, док само *комеморисање* претпоставља тренутак у којем је омогућена непрекинута веза између прошлости и будућности, као и интегрисање савременика у традицијски низ вредности коју предлаже прошлост. Тај тренутак је могућ *пред* гробом (и у песми, књижевном делу), јер су управо споменички *трагови* места на којима се назначена симболичка, традицијска и комуникативна размена обавља: „Просторно посредовање *трага* појављује се [...] као неопходан услов да се сећање не изроди у искључиву имагинацију” (Катрога 2011: 30), односно, да не подлегне забораву.

Са становишта историјског трајања колектива, гробови представљају трагове који похрањују историјско искуство колектива. Такође, и симболичку ознаку наратива који је конституисан као норма и вредност историјског искуства на које колектив полаже право. Гробови учествују у обликовању припадности појединца колективу и тиме омогућују наставак историјског трајања колектива, док је песма естетски и језички/вербални медијум симболичке размене историјског искуства. Управо је ту размену, такође у фигури гроба, прецизно опевао Змај:

„Гробље ј’ спомен доба свију,
Гробље – књиге што се штију,
Повесница свих земаља,
Староставник цара, краља.
И читуља виших слика
изабраника, мученика,
Од почетка памтивека,
Све ј’ то гробље –
Ал’ је и колевка” (1970: 84).

Гробови, дакле, учествују у „изградњи памћења” (Катрога 2011: 48) и обезбеђују да симболичка вредност историјског чина остане упамћена као залог за будућност: „надгробни споменик продире у простор као апел за допуну будућег памћења” (Катрога 2011: 48). Самим тим, гробови су облик *представљања* (в. Катрога 2011: 48–51), које је способно „да *репрезентификује* – да *враћи присусство* оног који је својим бићем одсутан” (2011: 48) из прошлости у садашњост. Тиме је чин онога коме је гроб подигнут *репрезентификован* не само у садашњости, већ и у пројектованој будућности. То је уједно једна од главних тема Бојићеве „Плаве гробнице” – идеја да се колектив може одржати око сржне вредности историјског чина, коју симболично представља гроб:

„Јер проћи ће многа столећа, к’о пена
[...]

Али ово гробље, где је погребена
Огромна и страшна тајна епопеје,
Колевка ће бити тајне за времена
Где ће дух да тражи своје корифеје” (1978: 223).

Сећати се и памтити значи и „*сиасити се*” (Катрога 2011: 36), а сам чин памћења „сакрализује сећање” (Катрога 2011: 43). На овај модел односа у потпуности рачуна и позива се на њега субјект Бојићеве песме, и због тога се опело изводи над *свештом водом* и призива се нада у искупљење колектива кроз разумевање вредности историјског чина који су подузели „Прометеји наде, апостоли јада”. Не само сећање, већ и историјски чин и његов смисао се сакрализују као неодвојива вредност садашњости и будућности колектива којем страдалници припадају.

Змајева потреба да истакне како грбови *сјају*, односно како могу постати симболи подузетог историјског чина, да су *ватре догласнице* и да омогућују комуникацију између временом удаљених нараштаја, што је идеја учитана и у „Плаву грбницу” – у основи је не само Змајеве или Божићеве историозофске поруке него и опште тежње историозофске књижевности да омогући и успостави континуитет традиције и колектива. Споменик (који у обе песме капсулира симболичку вредност историјског чина претходника) омогућује да се смрт савлада и каналише у историјске и традицијске оквире колектива. Књижевност свакако има улогу у овом процесу јер представља, Катрогиним терминима речено, језичку, естетску и симболичку потврду не само успостављања континуитета, већ и *победe живих* над смрћу и пролазношћу, као и својеврсни чин *плагања дугова*, и искупљења. Књижевност се успоставља као медијум у којем се конституише однос живота, смрти и историјског трајања. Самим тим се и књижевност конституише као „споменик [...] против заборава” (Катрога 2011: 69) – а сам гроб (и физички и литерарни) као потребна ознака жељеног и успостављеног континуитета. Књижевност преузима улогу кенотафа чији је целокупни залог у омогућењу будућности, кроз разумевање прошлости.

4. Гроб – време и поезија

Према Валтеру Бенјамину, историја не брине толико о прошлости, колико о представи о прошлости (в. 2017: 152). Тај став се директно може применити и на поезију која проблематизује историјске теме: значајније од самог историјског догађаја јесте представљање опеваног догађаја. Тумачење историјског чина је од веће важности но сам догађај у својој фактичности, а опсесивна тачка песника је вредност самог чина, нутрина историјског тренутка. Та вредност је у „Плавој грбници” жртва и њен мисао – и тој вредности и њеном језичком, естетском и идеолошком представљању су подређени сви остали елементи те песме.

Историјску свест одређује мисао о континуитету. Међутим, сам континуитет подразумева нераскидиви узус: „Прошлост са собом носи тајни индекс помоћу којег она упућује на *искуљење*” [истакао М. Г.] (Бенјамин 2017: 152). Немачки филозоф закључује да:

„[...] постоји тајни споразум између ранијих генерација и нашег поколења. [...] наш долазак [је – М. Г.] очекиван на земљи. [...] нама, као и свакој генерацији пре нас, дата [је – М. Г.] нека *слаба* месијанска снага, на коју прошлост полаже право. То право не можемо јефтино да стекнемо” (2017: 152).

Историјски континуитет колектива подразумева обавезу генерације која припада садашњости да својим чином и делом искупи чин и дело претходника, да не само обједини својим постојањем прошлост и садашњост већ и да канонизује сопственим историјским трудом чин претходника и тиме га симболички пренесе у простор садашњости, као и будућности.

Другим речима, да га оправда, и настави. Та улога наследника је пројектована самим историјским чином предака, и њиховом надом у деловање будућих генерација. Континуитет између временом раздвојених генерација и традицијска потврда вредности чина претходника кроз чин наследника – тема је поезије која тематизује историјски континуум (националног, или чак општељудског) колектива. Управо ту мисао је Змај прецизно изрекао у стиховима у којима је представио дихотомне, али комплементарне односе који одређују историјски континуитет колектива:

„Где ја стадох – ти ћеш поћи!
 ’Што не могах – ти ћеш моћи!
 ’Куд ја нисам – ти ћеш доћи!
 ’Што ја почех – ти продужи!
 ’Још смо дужни – ти одужи!” (1970: 85–86).

Међутим, по пројектовани континуум, који се од историјског чина протеже до наследника, прети директна опасност у виду прекида самог континуитета. „Опасност подједнако прети садржају традиције и онима који га баштине” (Бенјамин 2017: 154). Ту опасност обзнањује „звук борбене лаве”, који призива Бојић у „Плавој гробници”, у намери да мртви, када зачују тај звук, разазнају и да борба још увек траје и да су и даље део те борбе. Или, кроз парафразу једног стиха „Плаве гробнице”: „поприште се” увек „жари”. Ипак, управо је осећање опасности директно заслужно и за одржање континуитета и за *чистиоћу* самог сећања: „Историјски артикулисати прошлост не значи сазнати ’каква је она заправо била.’ То значи овладати сећањем какво оно блесне у тренутку опасности” (Бенјамин 2017: 154).

Дакле, тек у потенцијалној опасности по колектив у садашњости, историјска свест колектива се кристалише, а вредност историјског чина претходника се открива у пуној мери. Оно што омогућује колективу не само одржање континуитета кроз везу са прошлосту него и његов опстанак у будућности, управо је одређење сржним вредностима сачуваним од заборав историје. Бенјамин указује да „чак ни мртви неће бити безбедни пред непријатељем, ако овај победи” (2017: 155) – историјска свест колектива се одсудно обликује тек у тренутку историјске опасности која се очитује генерацији што припада садашњици, која, препознајући вредности историјског чина претходника, омогућује и пројектовање у будућност, и канонизовање сопствене прошлости. Историјски осећај опасности, као и вредности историјског, традицијског и културног пута самог колектива похрањује, али и проблематизује књижевност, која, кроз парафразу стиха чувеног сонета Стевана Раичковића, представља „нити које вежу нерођене са мртвима”.

Бенјамин такође истиче значај *сада-времена*, које заправо представља историјско време симболички реактуализовано у садашњици³ (в.

3 „Тако је за Робеспјера антички Рим био прошлост накрцана тим сада-временом коју је он истргао из континуума историје. Француска револуција разумевала је себе као реинкарнирани Рим” (Бенјамин 2017: 162).

2017: 161–166). *Сада-време*, реактивирано у својој симболичкој пуноћи у садашњости, представља тренутак у којем се откривају поменуте сржне одреднице историјског трајања једног колектива. Та вредност је у „Плавој гробници” идеја жртве, која постаје детерминанта и колектива и његовог историјског трајања. Ако је *сада-време* актуализовано у садашњости – могуће је и досезање *месијанског* времена.⁴ У Бојићевој песми, то време би подразумевало тренутак у којем је жртва у несумњивом опсегу оправдана, јер ју је колектив разумео као конституентну за његов опстанак до замишљеног краја историје. Будући да песници не пројектују оправдање историјског чина у коначни историјски и, условно речено, месијански тренутак, садашњост постаје „’сада-време’ у којем су парчићи месијанског времена” (Бенјамин 2017: 166). То би, на примеру „Плаве гробнице”, значило да је генерација која припада садашњости, у којој се канонизује чин утопљених као жртва, свесна вредности те жртве као конституентне вредности за одређење и опстанак колектива. И да то сазнање омогућује пројектовање у будућност и обезбеђену егзистенцију у њој. Трагове *месијанског* времена, у овом случају, потврђује и постојање „Плаве гробнице” Ивана В. Лалића, у којој је смисао жртве препознат, а чином писања те песме оправдан, и поновно канонизован у оквиру српске културе као вредност одређујућа за сам колектив. У Лалићевим стиховима препознат је значај историјског чина, жртве српских војника (али и Бојићевог опела) – као детерминишуће искуство колектива:

„И кажем: ипак мирно почивајте;
Није ово подне што нас спаја,
Него једна повест која дуго траје,
А вас усијава до црнога сјаја” (1997: 157).

Присуство мотива гроба, односно, гробнице у мору, у лирском ткиву Бојићеве „Плаве гробнице” – сасвим је очекивано. Гробница је споменик – доказ вредности историјског чина, спона између генерација, повлашћени простор који суспендује историјски заборав, и, коначно, симбол (и физички и литераризовани) искуства које одређује колектив. Гроб јесте симболичка репрезентација чина, али од вишег значаја је то што је и ознака *сада-времена* која објављује могућност за досезање *месијанског* времена. Књижевност је језички медијум који омогућује комуникацију различитих времена и генерација, и кроз који је могуће очување сржних вредности историјског чина и активирање симболике сећања коју похрањује гроб.

4 У „Теолошко-политичком одломку”, који представља природни закључак, или барем коментар Бенјаминових ставова цитираних у овом раду и изнетих у трактату „О историји [тезе]”, *месијанско* време је тренутак у којем месијанска фигура окончава свеукупно историјско дешавање, доводи до краја историје, искупуљујући човечију веру у месијанско обећање спаса (в. 2017: 77–78). Свакако, та пројекција односа је директно изведена из хришћанске догме. Међутим, примењива је и на историјско трајање сваког колектива, при чему се *месијанско* време може сматрати надисторијским, односно временом у којем је свеукупна вредност историјских сржних чинова једног колектива оправдана његовим и опстанком и прогресом до пројектованог тренутка краја историје.

Линерано представљање времена, за разлику од *цикличног* (в. Катрога 2011: 154–160), може бити прогресивно или регресивно јер се „приказује [...] као напредовање на путу будућег савршенства, или као повратак идеализованој фази прошлости” (2011: 154). У „Плавој гробници”, и Бојићевој и Лалићевој, активирано је прогресивно линеарно представљање времена, јер се време од чина жртве пројектује ка будућем тренутку у којем је препознат значај жртве. „Векторска визија времена” (Катрога 2011: 154) подразумева да је време рашчлањено на познате три категорије времена, и да се „прошlost појављује као *припрема*, садашњост као *ошкриће*, а будућност као *остварење циља*” (Катрога 2011: 160). Иако је овај Катрогин закључак у знатној мери проистекао из тумачења хришћанске доктрине времена (в. 2011: 153–160), открива и однос књижевности према представљању историје. Ако се Бојићева „Плава гробница” узме као репрезент понуђене Катрогине скале, прошlost у коју је смештена жртва се указује *припремом* (кроз подразумевани историјски чин претходника), која условљава историјско *ошкриће*, односно открочење – разумевање монументалности (у ничеанском смислу) чина жртве као сржне вредности колектива којем песник и опевани страдалници припадају. Од саме прошлости, у којој се десила жртва, значајнија је садашњост, у којој је жртва представљена самом песмом. Генерацији која припада садашњости увек у удео пада да препозна вредност историјског чина и да му дефинише значење и вредност, у овом случају, вредност жртве. У том смислу, жртва може бити подређена открочењу које конституише значење жртве, јер се значење обликује увек након самог историјског чина. У „Плавој гробници” истина српског колектива јесте жртва, а у разумевању те жртве крије се залог будућности која, консеквентно, не може бити замишљена без тог идеала жртве, који постаје егзистенцијална енергија колектива који доводи до *остварења циља*. То остварење је, у овом случају, осигурано егзистенцијално трајање колектива у будућности засновано на открочењу које је обликовало представу прошлости и означило споменик гарантом постојаности, и које је досегнуто у садашњости кроз чин песника, и, што је још значајније, кроз чин колектива који баштини песникову мисао.

Самим тим, гробови, кроз улогу у историји сећања, учествују у обликовању идентитетске свести колектива, јер је управо разумевање и прихватање истакнутих историјских вредности основа сваког колективног, па и националног идентитета. Гроб – и као физички споменик и као мотив – као и само књижевно дело које га представља и тумачи – обликују и разумевање историјског чина претходника и његово баштињење, потребни су да би се континуитет колектива осигурао. Јер, како Лалић јасно и директно казује: „А историја кошта: Крв ипак није вода”.

5. Монуменшалности историје

И „Светли грбови” и обе „Плаве грбнице” обликовани су према узусима монументалне историјске свести. Фридрих Ниче је прецизно одредио концепт монументалне историје:

„Да велики тренуци и борбе појединаца чине ланац, да се са њима кроз миленијуме повезује планински ланац човечанства, да је за мене још увек живо, светло и велико оно *највише* [истакао М. Г.] таквог давно протеклог тренутка – основна је мисао вере у хуманост, која се изриче у захтевању *монументалне историје*” (2001: 22–23).

Иако историјски ход времена неумитно предаје сећање забораву, Ниче указује на постојање историјских тренутака који су конститутивни за колектив: „Али нешто ће живети, монограм њиховог највластијег бића, дело, чин, ретко просветљење, *шворевина* [истакао М. Г.]: живеће, јер никакво потомство не може без тога” (2001: 24). Монументална историја „разабера да је велико оно које је једном ту постојало у сваком случају једном било *могуће* и да ће зато такође свакако *ојети* [истакао М. Г.] једном бити могуће” (Ниче 2001: 24). Ова Ничеова идеја осветљава утемељеност Змајеве мисли да се око „сваког светлог гроба” рађа „живот нови”, Бојићеве вере да ће морско дно бити „колевка [...] тајне” у којој ће „дух да тражи своје корифеје” и Лалићевог уверења да се чин страдалника у будућој интерпретацији наследника „усијава до црнога сјаја”. Ничеова мисао о монументалној историјској свести која канонизује истакнуте историјске чинове и њихово значење у виду одређујућих искустава колектива оправдава и Змајеву и Бојићеву и Лалићеву веру у вредност историјских напора претходника, али и легитимизује канонску вредност тих историјских искустава по (само)одређење колектива. Ничеовом ставу је близак и концепт *монументалног памћења* Асманове, који подразумева и „канонизацију избора” (Асман 1999: 132), која се огледа у „стабиловању фиксних тачака којима се приписује вредност и успостављању обавезујућег карактера тог избора” (Асман 1999: 132). Управо се, поштујући напоменуте узусе овог типа памћења, конституише историјска свест у тумаченим песмама.

Ипак, опасност Ничеовог разумевања монументалне историје, која баштини оно што је вредно поштовања и сећања, што је монументално и *одређујуће* – очитује се у могућности измене и цензуре, консеквентно, и ризика од потенцијалне неистинитости. Историјска истина је склона романтизованом, утилитарном, догматичном, политичком и идеолошком тумачењу (в. Ниче 2001: 24–27), што се слаже са већ поменути^м Леви-Стросовим ставом да историја пре изражава *шежње* и *ипредрасуде*, уместо фактичке истине. Овакав третман фактичности је очекиван и у књижевности, која свакако не полаже право на фактичку истину, и, посебно, у историозофској књижевности, која, по природи ствари, нагиње монументалном разумевању историје. Представљање историје је значајније од саме историје. Ипак, управо захваљујући таквом

односу књижевности према фактичности, постоји могућност да се сржно искуство колектива досегне, *конституишуше* и пренесе у свом аутентичном облику, јер историозофска поезија не може без узуса монументалног историјског модела, који подразумева да је континуитет и комуникација између временом раздвојених генерација могућа управо кроз тумачење монументалних историјских тренутака.

6. Закључна запажања

На трагу већ поменутих Леви-Стросових ставова о сличностима и разликама између мита и историје, неупитним се указују непроменљивост света у миту и веровање у митску истину. Ако је време циклично и обнављајуће – чиновници који одређују колектив ће се поново десити. Постоји опасност, али не и неизвесност, и стога, пошто је кривуља временског кретања већ исписана, непроменљива и претпостављена, нису неопходни фиксни подсетници на чин, као што су споменици и гробље. Потребна је само прича, као подсетник да ће се круг затворити и обновити, која представља тек једну од прича у оквиру кодификоване суме наратива који обликују митску свест колектива.

Са становишта историје, пак, свет је променљив, истина је нестабилна и подложна измени и забору. Будући да је неопходно оправдати историјску истину, односно одржати свест о чину претходника који конституише историјску (само)свест колектива, потребни су подсетници. Гроб је залог историјског напора колектива или појединца који делује у његово име. Својим постојањем и симболичношћу он сведочи истину историјског чина који је колектив или појединац који га репрезентује подузео. Као земни траг постаје део симболичне физичке баштине колектива, док је као књижевни мотив транспонован и у простор литерарне баштине. Грбови су потребни историјском маркирању прошлости, док је књижевност потребна за само тумачење и разумевање прошлости.

Књижевност је медијум у којем се историјска истина коју означава гроб, односно споменик, обликује кроз естетски чин у чин сећања. Тиме књижевно дело, попут самог гроба, припада колективу као несумњиви доказ потенцијално променљиве, али историјским чином и чином стварања песме – потврђене сржне вредности, односно *истине*. Тиме се чин сећања преобликује у конституисање историјске истине коју треба прихватити као традицијски, културни, национални и историјски залог за искупљење колектива. Змајеви „Светли грбови” уверљиво износе такву дијалектику историјских односа, док је и Бојићева и Лалићева „Плава гробница” својом монументалном вером у историју и памћење потврђују. Гроб и песма представљају залог будућности и последњу одбрану традиције и истине на коју полаже право колектив пред историјским заборавом. Историјски чин, као и гроб и песма који га баштине, јесу симболичка ознака победе живота и историје, трајања и колектива над пролазношћу и, у коначној инстанци, над смрћу.

Литература

- Асман 1999: А. Асман, О метафори сећања, Београд: *Реч: часопис за књижевност и културу*, 56, 121–136.
- Бауман 2010: З. Бауман, *Флуидни страх*, Нови Сад: Mediterran Publishing.
- Бенјамин 2017: В. Бенјамин, *Анђео историје*, Београд: Службени гласник.
- Бодријар 1991: Ж. Бодријар, *Симболичка размена и смрт*, Горњи Милановац: Дечје новине.
- Бојић 1978: М. Божић, *Поезија (Сабрана дела, прва књига)*, Београд: Народна књига, Народна библиотека „Милутин Божић”.
- Змај 1970: Ј. Ј. Змај, *Песме*, Нови Сад: Матица српска, Београд: Српска књижевна задруга.
- Катрога 2011: Ф. Катрога, *Историја, време, памћење*, Београд: Clío.
- Лалић 1997: И. В. Лалић, *Страсна мера (Дела Ивана В. Лалића, том 3)*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Леви-Строс 2013: К. Леви-Строс, *Друга страна месеца: записи о Јапану; Антропологија и проблеми модерног света*, Београд: Библиотека XX век, Књижара Круг.
- Ниче 2011: Ф. Ниче, *О користима и шtetи историје за животи*, Нови Сад: Светови.

GRAVES BETWEEN HISTORY AND POETRY

Summary

Relying on Levi-Strauss' differentiation between myth and history, Nietzsche's concept of monumental history, Catroga's ideas on linear representation of time, and Benjamin's concept of *now-time* and *messianic* time, as well as his ruminations on the relationship between generations separated by time – the paper analyzes semantic and symbolic values of a grave, both as a physical monument and as a literary motif within the context of several seminal Serbian poems, primarily as related to death, memory and historical oblivion. Particular attention has been paid to the role of graves in constituting the core historical values of the collective, and to the symbolic and semantic values of the grave and its role in preservation of traditional and cultural continuum of the collective.

Keywords: grave, history, poetry, time, memory, oblivion, collective, continuity.

Milimir M. Gavrilović

ГРОБЉА:
Књижевно-културна материјализација смрти

Уредник
Драган Бошковић

Лектура и коректура текстова на српском
Александра Матић

Лектура и коректура текстова на енглеском
Марија Лојаница

Ликовно-графички и технички уредник
Стефан Секулић

Издавач
Филолошко-уметнички факултет
Јована Цвијића б.б.
34000 Крагујевац

За издавача
Мр Зоран Комадина, редовни професор, декан

Штампа
Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац

Тираж
150

ИСБН
978-86-80796-49-9